

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-164>

УДК 338.48

ПРОГРАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ТУРИЗМІ, ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ ТА ЗДОРОВ'Я ПАЦІЄНТІВ

HEALTH PROTECTION PROGRAMS IN TOURISM, THEIR IMPACT ON THE ECONOMY AND THE HEALTH OF PATIENTS

Вовк Світлана Володимирівнакандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7937-0973>**Данилюк Любомир Михайлович**аспірант,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8053-1724>**Миронов Юрій Богданович**кандидат економічних наук, доцент,
Львівський торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9015-506X>**Vovk Svitlana, Danyliuk Liubomyr**

West Ukrainian National University

Myronov Yuriy

Lviv University of Trade and Economics

Стаття розглядає важливість розвитку медичного туризму в умовах глобалізації системи охорони здоров'я, а також в контексті його впливу на економіку та здоров'я пацієнтів. Автори акцентують увагу на необхідності розробки комплексних підходів для адміністративних регіонів, з метою врахування різноманітних інструментів на кожному етапі розвитку цього ринку. Особлива увага приділяється інтернаціоналізації охорони здоров'я, що включає зростання споживання медичних послуг громадянами за межами їх країн, яке в межах глобальних міграційних процесів визначається як медичний туризм. Розглядається важливість дослідження розвитку індустрії в'їзного медичного туризму на світовому рівні, оскільки це сприяє підвищенню репутації національних систем охорони здоров'я та привабленню додаткових інвестицій. Автори визначають, що медичний туризм набуває вагомості як напрямок у міжнародному туризмі, що впливає на зростання його значущості в сфері охорони здоров'я та на економіку країн. Мета дослідження полягає у вивченні ролі медичного туризму в програмах охорони здоров'я, а також у оцінці його впливу на економіку та стан здоров'я пацієнтів. Завдання дослідження включають аналіз основних напрямків та методик медичного туризму, визначення впливу програм охорони здоров'я на економіку та розробку рекомендацій для їх удосконалення. Стаття розкриває, що медичний туризм пройшов значну трансформацію в перші два десятиліття XXI століття, зокрема, через збільшення асортименту послуг та використання інноваційних медичних технологій. Пандемія COVID-19 спричинила тимчасове зниження активності цього сектора, однак прогнозується його подальше зростання. Автори вказують на важливість розробки кластерних моделей експорту медичних послуг та надання зворотного зв'язку про якість медичних послуг, а також на необхідність міжнародного обміну досвідом та інтеграції передових медичних практик для ефективного розвитку медичного туризму.

Ключові слова: медичний туризм, лікувальний туризм, велнес туризм, охорона здоров'я, медичні послуги, кластерна модель експорту медичних послуг, програми розвитку.

The article examines the importance of the development of medical tourism in the context of the globalization of the health care system, as well as in the context of its impact on the economy and the health of patients. The authors emphasize the need to develop complex approaches for administrative regions, in order to take into account various tools at each stage of the development of this market. Special attention is paid to the internationalization of health care,

ТУРИЗМ

which includes the growth of consumption of medical services by citizens outside their countries, which is defined as medical tourism within the framework of global migration processes. The importance of research on the development of the inbound medical tourism industry at the global level is considered, as it contributes to increasing the reputation of national health care systems and attracting additional investment. The authors determine that medical tourism is gaining importance as a direction in international tourism, which affects the growth of its significance in the field of health care and the economy of countries. The purpose of the study is to study the role of medical tourism in health care programs, as well as to evaluate its impact on the economy and the health of patients. The tasks of the research include the analysis of the main directions and methods of medical tourism, the determination of the impact of health care programs on the economy, and the development of recommendations for their improvement. The article reveals that medical tourism underwent a significant transformation in the first two decades of the 21st century, in particular, due to an increase in the range of services and the use of innovative medical technologies. The COVID-19 pandemic has caused a temporary decrease in the activity of this sector, but its further growth is predicted. The authors point to the importance of developing cluster models for the export of medical services and providing feedback on the quality of medical services, as well as the need for international exchange of experience and the integration of advanced medical practices for the effective development of medical tourism.

Keywords: medical tourism, health-related tourism, wellness tourism, health care, medical services, medical services export cluster model, development programs.

Постановка проблеми. У контексті глобалізації системи охорони здоров'я та активного розвитку міжнародного медичного туризму важливою стає розробка програм і стратегій розвитку медичного туризму, які враховують різноманітні інструменти на кожному етапі розвитку цього ринку. Важливим напрямком в глобальній охороні здоров'я є її інтернаціоналізація, яка включає інформаційний та науково-дослідницький компоненти, а також зростання споживання медичних послуг громадянами поза межами їхніх країн, що в межах світових міграційних процесів прийнято називати медичним туризмом. Цей напрямок у контексті розвитку національних економік також розглядається як експорт медичних послуг. Перші два аспекти реалізуються через міжнародні організації, такі як Всесвітня організація охорони здоров'я, або глобальні наукові мережі, а медичний туризм становить відносно вільний сегмент взаємодії численних учасників міжнародного ринку, розвиток якого визначається економічною привабливістю та швидкістю розповсюдження інформації про медичні можливості та цінову політику медичних послуг у різних країнах світу [7].

Необхідність дослідження розвитку індустрії візного медичного туризму на світовому рівні виникає через можливості підвищення репутації національних систем охорони здоров'я та привабливості додаткових інвестицій у цю сферу, особливо в контексті зростаючих витрат на медичне обслуговування та персоналізації програм охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами досліджень таких вчених, як: Паньків Н., Крупіна А.-М. [4], Торнтон М., Говард Л., Мартін В. [12], висвітлюється

еволюція медичного туризму: від спочатку орієнтованого на новітні послуги у розвинених країнах до сучасного прагнення отримувати доступні та якісні медичні послуги у країнах з менш розвинутою економікою. Візний медичний туризм починає розглядатися як незалежний сегмент економіки, який впливає на загальний внутрішній продукт країни. У дослідженнях: Македон В. В., Михайленко О. Г. [3], Сайчук В., Дудник І., Фокін С. [5], Гуру С., Сінха А., Каутіш П. [7] акцентується увага на тому, що в умовах зростаючої міжнародної конкуренції медичний туризм виступає як каталізатор для прискорення розвитку медичної галузі. Автори (Бордун О. [1], Ткачук Л., Колосова І. [6]) аналізують основні організаційно-економічні моделі міжнародного медичного туризму, виокремлюючи перспективи їх застосування в контексті України. У роботах: Мельниченко С., Михайліченко Г., Кравцов С. [9], Шукат М., Ельгаммаль І., Хоссейн К. [10] наголошується на важливості інтеграції інновацій у сфері медичного туризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Медичний туризм поступово перетворюється на значущий напрямок у сфері глобального туризму, впливаючи на зростання його важливості в сфері охорони здоров'я. Цей сегмент сприяє підтримці економіки країн, забезпечуючи фінансові інвестиції та сприяючи розвитку відповідної промислової галузі. Водночас, для подальшого розвитку цього напрямку необхідно систематизувати практику надання медичних послуг та розробляти відповідні охоронні програми у туристичній галузі.

Активізація та розвиток медичного туризму є ключовими для економічного піднесення

та покращення умов життя місцевого населення. Дослідження економічної доцільності медичного туризму, рівня задоволеності громадськості, охорони здоров'я та ставлення до медичного туризму вказують на те, що ці аспекти мають безпосередній вплив на сприйняття місцевими мешканцями позитивного впливу медичного туризму на добробут населення, що, в свою чергу, впливає на їхню готовність до сплати більших податків та підтримки медичного туризму та рівень здоров'я пацієнтів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у визначенні ролі медичного туризму для програм охорони здоров'я, та оцінки його впливу на економіку та стан здоров'я пацієнтів.

Завдання дослідження:

– дослідити основні напрямки та методи, які використовуються у цій сфері, оцінити їхню ефективність та доступність для різних категорій пацієнтів.

– визначити, як програми охорони здоров'я впливають на економіку країн, які активно розвивають медичний туризм. проаналізувати внесок цих програм у конкурентоспроможність ринку експорту медичних послуг країни;

– на основі зібраних даних та аналізу виробити рекомендації для удосконалення існуючих програм охорони здоров'я у туризмі, з метою підвищення їх ефективності та позитивного впливу на економіку і здоров'я пацієнтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медичний туризм, як відоме явище, істотно розгорнув свою діяльність протягом перших двох десятиліть XXI століття. Він пройшов шлях еволюційного розвитку, адаптуючись до змін у світовій економіці та умовах міжнародного ринку, що призвело до його значної трансформації. Асортимент послуг, різноманіття лікувальних напрямів, використання інноваційних медичних технологій, а також загальний обсяг медичних подорожей зазнав суттєвого зростання. Більша кількість країн приєднується до глобального ринку медичного туризму, що демонструє постійне розширення міжнародного рейтингу країн у цій сфері [3]. Відповідно до статистичних даних, у період з 2015 по 2019 р. світовий ринок медичного туризму збільшувався на 4 % щороку, що відповідає рівню зростання світового валового продукту на 3,5%. Ця тенденція сприяла істотному розвитку світового ринку медичного туризму, вартість якого у 2019 р. перевищила 40 млрд дол. США, та очікується, що до 2023 р. цей показник зросте до 45 млрд дол. США [11].

Проте пандемія COVID-19, що викликала закриття кордонів та введення обмежувальних заходів, спричинила зупинку як міжнародних, так і внутрішніх потоків у сфері туризму. За прогнозами аналітиків, у 2020 р. ринок мав скоротитися мінімум на 30% та досягти рівня 2019 року лише у період 2022–2023 рр. Ці очікування виправдалися: у 2020 р. ринок зни-

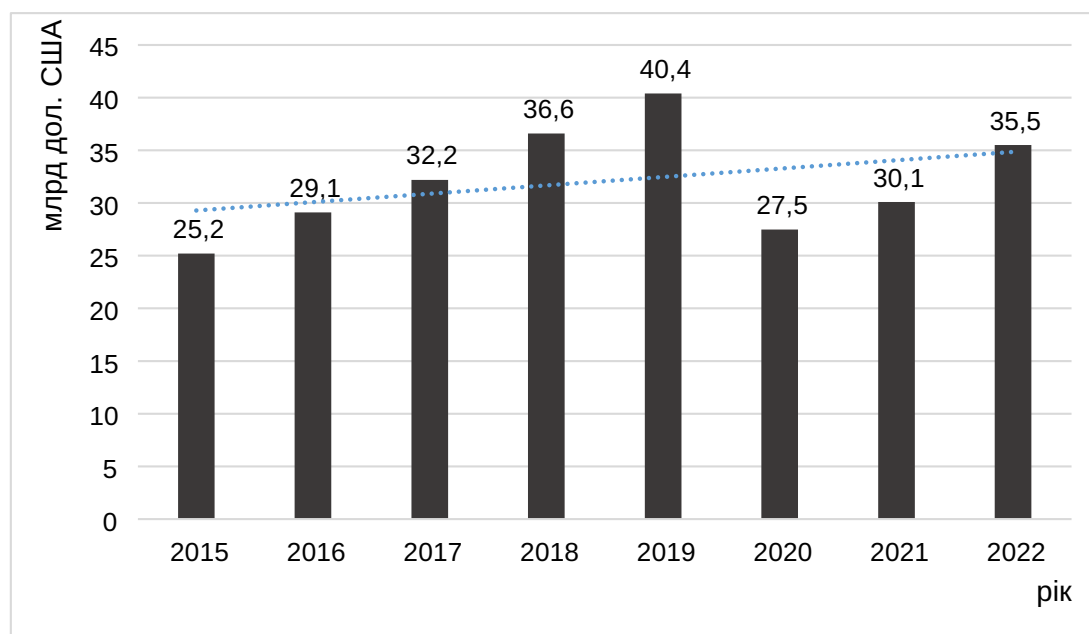

Рис. 1. Динаміка обсягів надання медичних послуг на світовому ринку медичного туризму, у період 2015–2022 рр., млрд дол. США [15]

звився до 27,5 млрд дол. США, а в 2021 р. його обсяг становив приблизно 30 млрд дол. США, завдяки відновленню діяльності компаній та їхньої адаптації до нових умов [11].

Аби оцінити конкурентні можливості ринку експорту медичних послуг на міжнародному рівні, доцільно порівняти показники медичного туризму та рівень медичного обслуговування в різних країнах за період 2021–2022 рр., використовуючи дані зовнішніх галузевих досліджень (табл. 1).

Ключовими факторами, що спонукають пацієнтів до вибору медичного туризму, є прагнення заощадити кошти, подолати внутрішньої медичної інфраструктури, довгі строки очікування на медичні процедури, підняти рівень здоров'я пацієнтів, а також бажання поєднати лікування з відвідуванням інших країн. Основним чинником, що сприяє зростанню цього сегменту, є високі витрати на медичне обслуговування в країнах з висо-

ким рівнем доходів, що стимулює пацієнтів шукати доступні та якісні медичні послуги за кордоном [2]. Станом на 2022 р. структура ринку медичних послуг мала такий вигляд (рис. 2).

На тлі інших видів туризму, медичний туризм відзначається найбільшою динамікою росту. З кожним роком ринок цього сегменту розширюється, посилюючи конкуренцію між установами, які спеціалізуються на лікувальному туризмі. Це веде до пошуку нових методів привабливості клієнтів. Курорти та санаторії, зберігаючи своє лікувальне призначення, доповнюють свої послуги різноманітними культурними та спортивними заходами [4]. Значний вплив на розвиток сфери медичного туризму мав також факт, що за останні декілька десятиліть подорожі стали більш доступними, що дало можливість людям обирати оздоровчі заклади не тільки в своїх містах, але й за кордоном [12] (рис. 3).

Таблиця 1

Порівняльні показники конкурентоспроможності національних програм охорони здоров'я та можливості експорту медичних послуг у 2022 рр. [8]

Країна	Місце у рейтингу програм охорони здоров'я	Індекс медичного обслуговування	Ранг у рейтингу медичного обслуговування	Місця у рейтингах: медичного туризму медичного обслуговування
Канада	1	71,69	26	1 із 46/26 із 95
Сінгапур	2	71,23	27	2 із 46/27 із 95
Японія	3	80,21	4	3 з 46/4 із 95
Іспанія	4	78,85	6	4 з 46/6 із 95
Великобританія	5	75,11	15	5 з 46/15 із 95
ОАЕ	6	68,22	34	6 з 46/34 із 95
Коста-Ріка	7	62,15	51	7 з 46/51 із 95
Ізраїль	8	73,93	17	8 з 46/17 із 95
Абу Дабі	9	-	-	9 з 46
Індія	10	65,83	44	10 з 46/44 із 95
Франція	11	80,56	3	11 з 46/3 із 95
Німеччина	12	73,49	19	12 з 46/19 із 95
Оман	13	58,42	63	13 з 46/63 із 95
Південна Корея	14	82,36	2	14 з 46/2 із 95
Чехія	15	75,39	12	15 з 46/12 із 95
Тайвань	16	86,38	1	16 з 46/1 із 95
Ямайка	40	-	-	40 з 46
Україна	41	58,53	62	41 із 46 /62 із 95
Мексика	42	72,48	24	42 із 46 /24 із 95
Іран	46	52,33	84	46 з 46/84 із 95

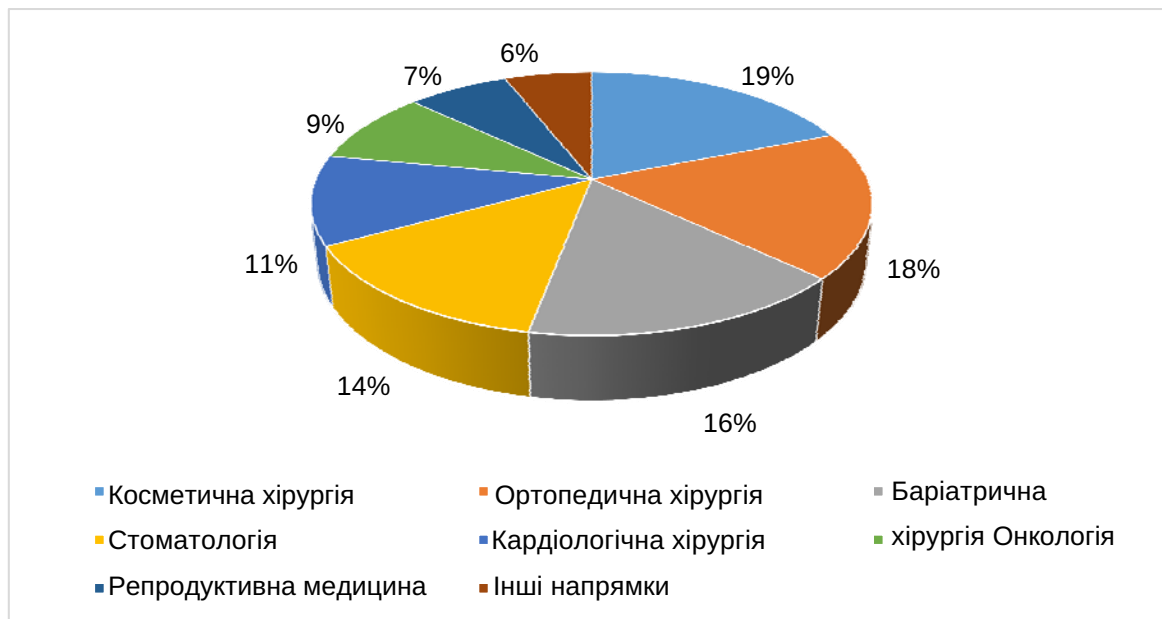

Рис. 2. Види медичних послуг, які мають найбільший попит на світовому ринку медичного туризму, у 2022 р. [13]

Зміна стратегічного курсу на просування національних програм та медичних продуктів на міжнародний ринок, яка спостерігається не лише в Україні, а й у багатьох країнах світу, спрямована на досягнення кількох ключових завдань [5; 6]:

- створення та підтримка міжнародної репутації країни як прогресивної медичної дестинації, що приваблює пацієнтів з усього світу;
- збільшення економічного виходу з проєктів в'їзного медичного туризму завдяки зростанню середнього розміру витрат клієнтів;
- відхід від стратегії позиціонування країни як місця з низькими цінами на медичні послуги.

Лікувальний туризм отримав широке визнання лише за останні роки. Основною метою такого туризму є профілактика різноманітних захворювань, якою займаються переважно здорові люди. Водночас медичний туризм орієнтований на осіб з певними медичними проблемами. Лікувально-оздоровчий туризм є синтезом елементів як медичного, так і оздоровчого туризму. Економічний вимір цього явища також вартий уваги. Розвиток медичного туризму суттєво впливає на головні галузі економіки, такі як сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок та інші. Незважаючи на фінансові кризи, медичний туризм продовжує зростати, чим активно впливає на системи охорони здоров'я та страхові компанії [14]. Організація системи

експорту медичних послуг може бути втілена через регіональну модель експорту медичних послуг, яка базується на кластерному підході. У цій системі ключову роль відіграє координаційний центр з експорту медичних послуг. Такий центр можна створити на основі незалежної некомерційної організації за підтримки державних органів і управлінських структур. Схема взаємодії між різними компонентами цієї системи в межах організаційної моделі експорту медичних послуг представлена на рис. 4.

Організаційна структура також передбачає можливість надання зворотного зв'язку про якість отриманих медичних послуг медичним установам у країні постійного проживання пацієнта, а також продовження спільного моніторингу за станом пацієнта між внутрішніми та іноземними медичними організаціями. Ключовим елементом розвитку медичного туризму є дослідження та інтеграція міжнародного досвіду та передових медичних практик з інших країн, враховуючи специфіку цієї галузі [9]. Медицина, на відміну від інших сфер економічної діяльності, більшою мірою піддається впливу глобалізації та технологічних змін, тому її прогрес можливий лише в гармонії з міжнародним досвідом. Міжнародний обмін науковими знаннями та технологіями, поширення інновацій та уніфікація світових стандартів відіграють важливу роль у подальшому удосконаленні цього виду туризму.

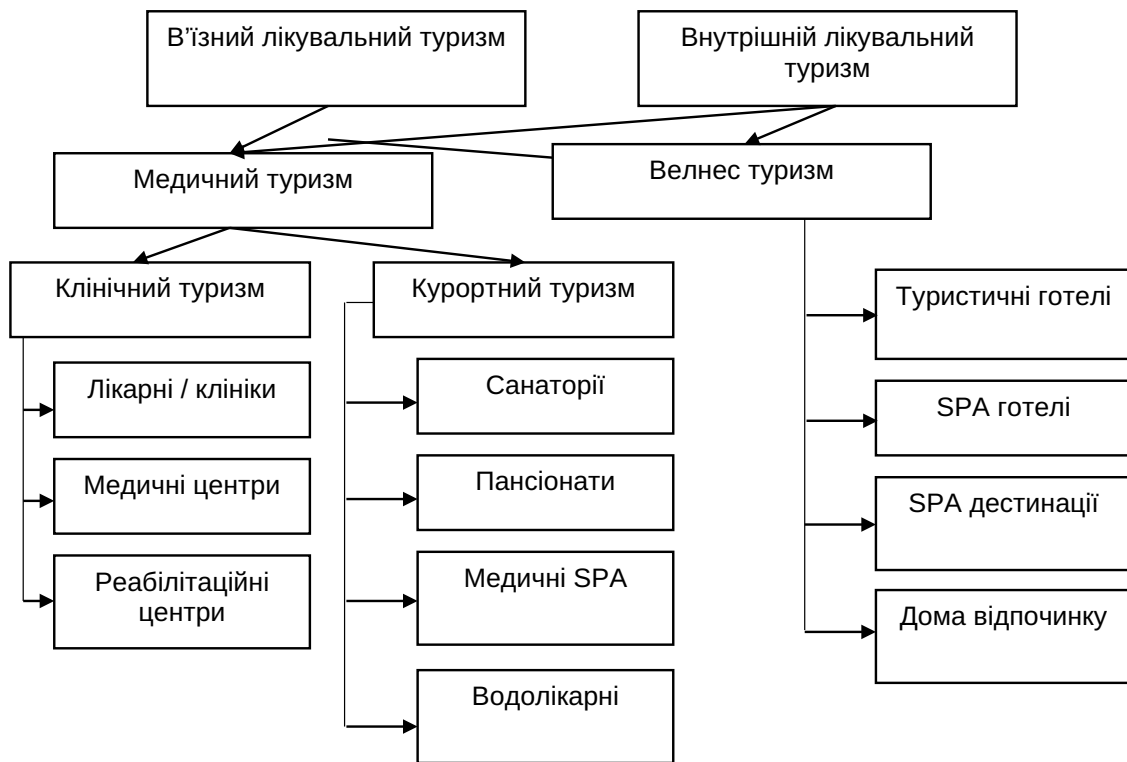

Рис. 3. Основні потоки лікувально-оздоровчого туризму та спеціалізовані внутрішні провайдери

Джерело: сформовано на основі [1; 10]

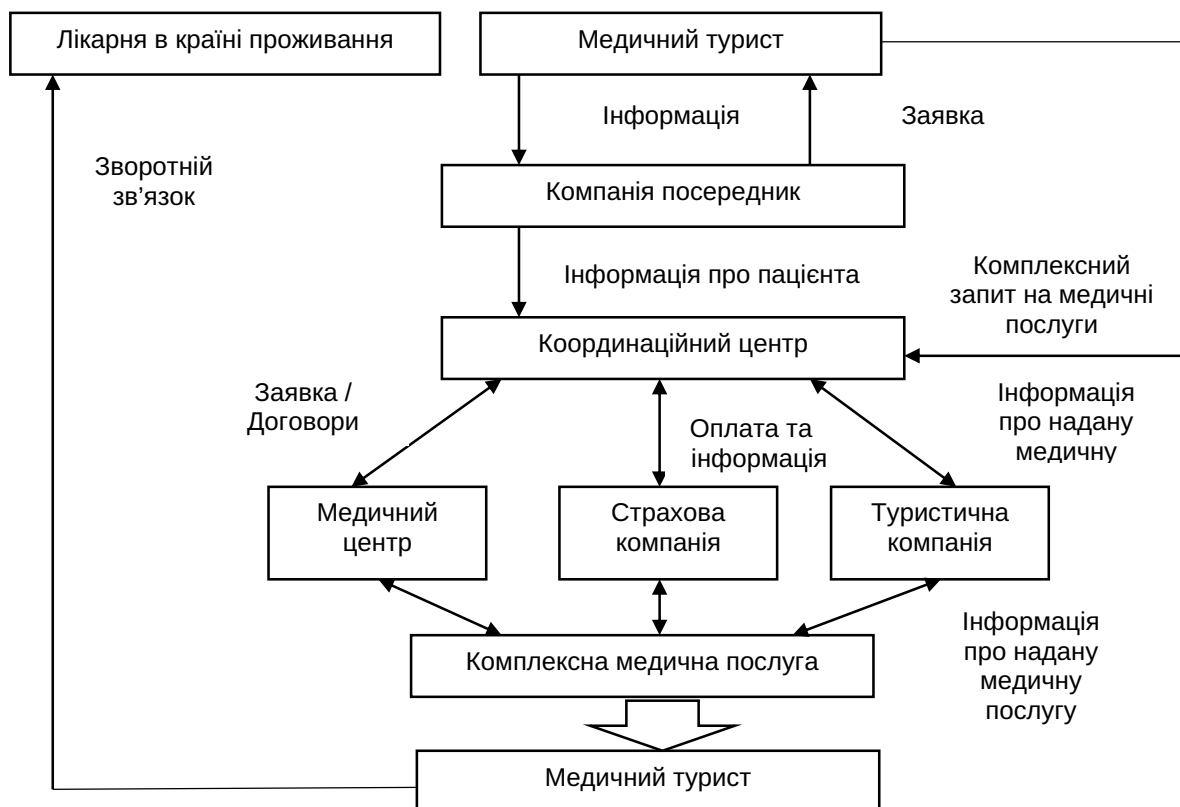

Рис. 4. Кластерна організаційна модель експорту медичних послуг в межах національної програми охорони здоров'я

Джерело: розроблено авторами

Висновки. Було визначено, що медичний туризм, що відомий вже багато століть, значно еволюціонував протягом перших двадцяти років XXI століття. Адаптуючись до змін у світовій економіці та на міжнародному ринку, ця галузь зазнала суттєвих трансформацій: збільшення асортименту послуг, розширення лікувальних напрямів, впровадження інноваційних медичних технологій, а також зростання загального обсягу медичних подорожей. Внаслідок цього, більша кількість країн стали активними учасниками світового ринку медичного туризму.

Стратегічний курс на високотехнологічну медицину на міжнародному ринку має на меті не тільки підвищення міжнародної репутації країни як медичної дестинації, але й збільшення економічного виходу з проектів в'їзного медичного туризму. Це також передбачає відхід від стратегії позиціонування країни як місця

з низькими цінами на медичні послуги. Збільшення ролі медичного туризму відбувається на тлі зростання конкуренції між установами, що спеціалізуються на лікувальному туризмі. Це веде до необхідності розробки нових методів привабливості клієнтів. Курорти та санаторії, зберігаючи свою основну лікувальну функцію, водночас розширюють спектр культурних та спортивних заходів.

Обґрунтовано, що розвиток лікувального туризму стає пріоритетом для національних програм охорони здоров'я сучасних країн, оскільки впливає на основні галузі економіки, зокрема на сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок. Регіональна система експорту медичних послуг може бути організована через модель, що базується на кластерному підході, де ключову роль відіграє координаційний центр з експорту медичних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бордун О. Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 344 с.
2. Македон В. В., Валіков В. П., Кошляк Є. Є. Світовий ринок праці в координатах цифрової економіки. *Академічний огляд*. № 1 (52). 2020. С. 91–107. DOI: <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2020-1-52-9>
3. Македон В. В., Михайленко О. Г. Напрямки розвитку медичного страхування в системі національної економіки країн. *Причорноморські економічні студії*. 2023. № 79. С. 30–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.79-4>
4. Паньків Н., Крупіна А.-М. Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). *Development Service Industry Management*. 2023. № 1. С. 25–49. DOI: [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4))
5. Сайчук В., Дудник І., Фокін, С. Медичний туризм в кризових умовах: чинники та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-47>.
6. Ткачук Л. М., Колосова І. В. Медичний туризм: проблеми та перспективи розвитку в Україні та світі. *Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2021. Т. 2. Вип. 2. С. 167–176.
7. Guru S., Sinha A., Kautish P. Determinants of Medical Tourism: Application of Fuzzy Analytical Hierarchical Process. *International Journal of Emerging Markets*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOEM-08-2021-1173>
8. Medical Tourism Index. The International Healthcare Research Center. URL: <http://www.healthcareresearch-center.org/medical-tourism-index>
9. Melnychenko S. V., Mykhailichenko G. I., Kravtsov S. S. Innovative Growth of Integrated Tourism Companies. *Innovative Development of the Economy: Global Trends and National Features*: collective monograph; edited by J. Zukovskis, K. Shaposhnykov. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. 709 p.
10. Shoukat M. H., Elgammal I., Aziz S., Olya H., Selem K. Medical Tourism Index and Travel Willingness Via Travel Anxiety: PLS-NCA Approach. *Tourism Recreation Research*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2240180>
11. Sustainable Growth: Tourism Statistics (2023). URL: <https://wtcc.org/initiatives/sustainable-growth>.
12. Thornton M., Howard L., Martin W. M. Attracting a Geographically Diverse Patient Base: Who Is Willing to Travel for Hospital Care? *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*. 2022. № 16 (4). С. 561–578. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPHM-02-2021-0017>.
13. UNWTO. World Tourism Barometer. Statistical Annex. URL: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng>
14. Weidmann S., Filep S., & Lovelock B. How Are Tourism Businesses Adapting to COVID-19? Perspectives from the Fright Tourism Industry. *Tourism and Hospitality Research*. 2022. Vol. 23 (1). P. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.1177/14673584221085217>
15. WTTC (The World Travel & Tourism Council). URL: <https://wtcc.org>

REFERENCES:

1. Bordun, O. Yu. (2019) Formuvannia ta optymizatsiia heoprosorovoi systemy turystychnykh potokiv: mizhnarodnyi, natsionalnyi, rehionalnyi ta lokalnyi rivni [Formation and Optimization of Geospatial System of Tourist Flows: International, National, Regional and Local Levels]: monograph. Lviv: LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian)
2. Makedon, V., Valikov, V. & Koshlyak, Y. (2020) Svitovyy rynek pratsi v koordynatakh tsyfrovoyi ekonomiky [The World Labor Market in the Coordinates of the Digital Economy]. *Akademichnyy ohlyad*, 1 (52), 91–107. DOI: <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2020-1-52-9> (in Ukrainian)
3. Makedon, V. V. & Mykhaylenko, O. H. (2023) Napryamky rozvytku medychnoho strakhuvannya v systemi natsional'noyi ekonomiky krayin. [Directions of the Development of Medical Insurance in the National System of the Country's Economy]. *Prychornomorski ekonomichni studiyi*, 79, 30–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.79-4> (in Ukrainian)
4. Pankiv, N. & Krupina, A.-M. (2023) Tendentsiyi rozvytku medychnoho turyzmu v umovakh hlobalizatsiyi (na prykladi Turechchyny) [Trends in the Development of Medical Tourism in Globalization (on the Example of Turkey)]. *Development service industry management*, (1), 25-49, retrieved from [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4)) (in Ukrainian)
5. Saichuk, V., Dudnyk, I. & Fokin, S. (2023) Medychnyy turizm v kryzovykh umovakh: chynnyky ta perspektyvy [Medical Tourism in Crisis Conditions: Factors and Prospects]. *Economy and Society*, 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-47> (in Ukrainian)
6. Tkachuk, L. M. & Kolosova, I. V. (2021) Medychnyi turizm: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini ta sviti [Medical Tourism: Problems and Prospects of Development in Ukraine and the World]. *Naukovi zapysky SumDPU imeni A.S. Makarenka. Heohrafichni nauky*, 2 (2), 167–176. (in Ukrainian)
7. Guru, S., Sinha, A. & Kautish, P. (2022) Determinants of Medical Tourism: Application of Fuzzy Analytical Hierarchical Process. *International Journal of Emerging Markets*. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJOEM-08-2021-1173>.
8. Medical Tourism Index. The International Healthcare Research Center (2023). DOI: <http://www.healthcareresearchcenter.org/medical-tourism-index>
9. Melnychenko, S. V., Mykhailichenko, G. I. & Kravtsov, S. S. (2018) Innovative Growth of Integrated Tourism Companies. Innovative Development of the Economy: Global Trends and National Features: collective monograph; edited by J. Zukovskis, K. Shaposhnykov. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing".
10. Shoukat, M. H., Elgammal, I., Aziz, S., Olya, H. & Selem, K. (2023). Medical Tourism Index and Travel Willingness via Travel Anxiety: PLS-NCA Approach. *Tourism Recreation Research*. DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2240180>
11. Sustainable Growth: Tourism Statistics (2023), retrieved from <https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>.
12. Thornton, M., Howard, L. & Martin, W. M. (2022) Attracting a Geographically Diverse Patient Base: Who Is Willing to Travel for Hospital Care? *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 16 (4), 561–578. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPHM-02-2021-0017>
13. UNWTO (2022) World Tourism Barometer. Statistical Annex. DOI: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng>
14. Weidmann, S., Filep, S. & Lovelock, B. (2022) How are Tourism Businesses Adapting to COVID-19? Perspectives from the Fright Tourism Industry. *Tourism and Hospitality Research*, 23 (1), 121–126. DOI: <https://doi.org/10.1177/14673584221085217>
15. WTTC (2023) (The World Travel & Tourism Council). URL: <https://wtcc.org>